De klokken in de klokkentoren van de Sint Petruskerk te Zuidbroek

Evaluatie van de restauratie en huidige stand van zaken

© foto's en tekst: Jan Kuipers, 15 juni 2018

Jan Kuipers - *Adviseur voor luidklokken & torenuurwerken*
Schaepmanstraat 2c | 8331 AW Steenwijk | Tel: 0521-523651
E-mail: kuipersklokken@bergmail.nl
Website: www.jankuipers-klokken.nl

Inhoudsopgave

1. Object **2**

2. Inleiding **2**

3. Gegevens van de luidklokken **3**

4. De huidige kleine luidklok **4**

5. De restauratie van de grote klok **4**

6. Torenuurwerk, uurslaghamer, zonnewijzer en bekroning met haan **7**

Gebruikte bronnen

- Lehr, Dr. André (2003) *Register van klokkengieters* Nationaal Beiaard Museum
- Pathuis A. en M.A. De Visser (1943) *Beredeneerde lijst van torenklokken in de provincie Groningen*
- Nieuwenhoven, H.J. van (1996) *Klokkenvordering 1942-1943* Zeist: uitg. RdMz
- Rots, A. en H. de Olde (2005) *So Menichmael ghij hoort den heldren clockenslach Groningen:* uitg. Philip Elchers
- Utrechts klokkenluiders Gilde *Klokkeninventarisatie*
- Eigen onderzoek: Jan Kuipers 11 september 2004 / 18 april 2012 / 13 mei 2017

1.Object

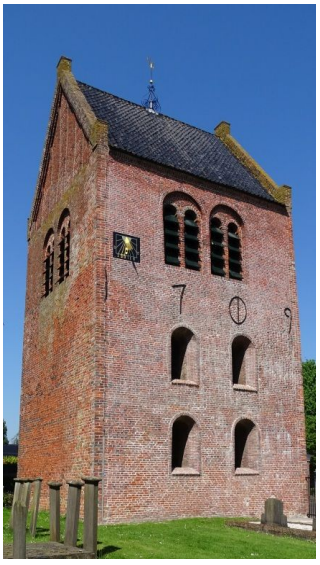

Vrijstaande klokkentoren bij de Sint Petruskerk

Monument registratienummer:	31625
Adres:	Kerkstraat 95 9636 AD Zuidbroek
Eigenaar:	Gemeente Midden-Groningen
Contactpersoon:	Dhr. Michel Drogt Adv. beheer en onderhoud Postbus 75 9600 AB Hoogezand

2. Inleiding

Reeds lang was ik op de hoogte van de grote, gescheurde luidklok die werkloos in de klokkentoren van de Sint Petruskerk in Zuidbroek hing. Vanwege de grote scheurvorming was het gewenst de klok niet meer te luiden. Het bleek te gaan om een door Harmen Kellermann in 1603 gegoten luidklok. Het enige in Nederland overgebleven exemplaar: een uniek monument dus.

Contact met de eigenaar

Mede vanwege mijn ervaring met het lassen (restaureren) van gescheurde klokken sinds 1990, besloot ik in 2004 contact te zoeken met de eigenaar: gemeente Menterwolde. Daar werd ik verwezen naar de ambtenaar die de klokkentoren van Zuidbroek onder zijn beheer had. Deze ambtenaar vertelde meteen dat het politieke bestuur van Menterwolde nauwelijks of geen belangstelling had voor het monument en er geen financiële middelen beschikbaar waren.

Het eerste rapport en voorstel tot herstel werd vervolgens door ondergetekende op eigen rekening als voorzet gemaakt en ingediend. In de daaropvolgende jaren werd er diverse malen getrokken aan het bijna dode paard. En uiteindelijk met succes!

De gemeente Menterwolde is inmiddels opgegaan in gemeente Midden-Groningen. Contacten en overleg zijn tot nu toe (in 2018) in stand gebleven. De desbetreffende ambtenaar geniet inmiddels van zijn pensioen en zijn taak is overgedragen aan een ambtenaar met advies, beheer en onderhoud van de gebouwen in gemeente Midden-Groningen in zijn takenpakket.

Restauratie van de grote klok

Op 14 mei 2018 werd de gerestaureerde klok van Zuidbroek in de klokkentoren teruggeplaatst. Omstreeks half vijf kon de grootste klok haar stem weer laten horen. Haar geluid klinkt enigszins donker, karakteristiek en helemaal niet slecht.

De luidklok luidt aan een rechte houten as met een vliegende klepel. Het luiden van de grote klok samen met de kleine klok is goed mogelijk. De luid-technische toestand van de kleine klok is echter in een slechte staat van onderhoud en niet voldoende veilig.

Hierbij spreek ik graag mijn wens uit om ook deze kleine luidklok als monumentaal klinkend erfgoed voor de gemeenschap te mogen behouden.

3. Gegevens van de luidklokken

Klokkentoren

Van de forse, vrijstaande klokkentoren is bekend dat ze in 1709 werd hersteld, daarna zullen er waarschijnlijk nog meerdere restauraties zijn gevolgd. In de toren zijn vier cellen voor het opsluiten van boeven. Tot 1943 bevonden zich twee door Harmen Kellermann gegoten luidklokken in de toren.

Klok 1

Gegoten: 1603

Onderdoorsnede: 129 cm

Gewicht ca: 1235 kg

Oorlogsregistratienr: 4–C-117.

Uitgenomen: 6 maart 1943 en vervoerd naar Meppel

Opschrift: HARMANNUS BORGEL PASTOR AEILKO TIADENS WIBBO FOCKENS KERCKFOGDEN HARMAN / KELDERMAN HEFT MI GEGOTTEN IN DE NAMEN DER HILLIGE DRIEVOLDICHHEIT 1603. *)

Een deel van de sierrand van de grote luidklok

Deze klok werd na de Tweede Wereldoorlog oorlog zwaar beschadigd in twee stukken teruggevonden. Er is getracht om de klok te herstellen. Na de oorlog werd de luidklok bij de Fa J. Zimmer in Amsterdam gelast. Vanwege naar wat later bleek een niet goed gelukte restauratie van de enorme schade, scheurde na een aantal jaren de klok opnieuw en werd ze stilgelegd.

**) Het opschrift van de monumentale klok is niet geverifieerd.*

Klok 2

Gegoten in: 1610

Onderdoorsnede: 122 cm

Geschat gewicht ca: 1120 kg ??

Oorlogsregistratienr: 4-A-32. **P** (toevoeging P is van Prüfung)

Uitgenomen: 6 maart 1943 en vervoerd naar Meppel

Opschrift: SAMUEL NEYTS PASTOR ANTWERP AEILKO TIADENS WIBBO FOCKENS KERKVOEGEDEN IN SUITBROKE / ANNO 1610 HARMEN KELLERMAN ME FECIT MERTEN JACOBS.

Deze klok is in de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan.

4. De huidige kleine luidklok

De originele kleine klok ging tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren. Klokkengieterij Reiderland kreeg opdracht om een luidklok die op dat moment voorhanden was, in de lege gang in de stoel te plaatsen.

Deze klok, aanmerkelijk kleiner dan haar voorganger, was in 1950 door klokkengieter Jacobus van Bergen te Midwolda gegoten. Bestemd voor de Gereformeerde Verlosserkerk te Alkmaar heeft zij daar tot 1993 gehangen. Deze klok heeft een traditionele stervormige Midwolda kroon en als sierband een (neo?) gotisch motiefje.

De op toon gegoten klok (ongestemd) heeft een onderdoorsnede van 945 mm en een door de gieter opgegeven gewicht van 567 kg.

Het opschrift luidt: 1850 / 12 MAART /1950 EBEN HAEZER

FA GEBR. VAN BERGEN / TE MIDWOLDA / ME FECIT A.D.1950

Deze klok wordt elektrisch aan een rechte stalen as geluid.

Opname: Utrechts Klokkenluiders Gilde, 13 nov. 1993.

Op dit moment (mei 2018) is de luid-technische staat van deze klok niet erg goed.

5. De restauratie van de grote klok

De grote door Harmen Kellermann gegoten klok is uiterst waardevol. Voor zover we weten, is ze de enige klok in Nederland die door deze klokkengieter is gegoten. In Sankt Georgiwold (bij Weener) hangt ook nog een klein werkstuk van hem. Klokkengieter Kellermann was afkomstig uit Wiedenbrück (ongeveer 50 km ten oosten van Münster).

Besluit tot restauratie van de grote klok

In 2004 werd een eerste poging gedaan tot restauratie. Het ontbrak echter aan politieke steun en noodzakelijke financiële middelen. Later kwamen daar de bezwaren bij die de firma Lachenmeijer aanvankelijk had. Gezien de enorme schade die de klok de vorige keer tijdens het lassen had opgelopen, kon het bedrijf in Nördlingen een goed resultaat niet garanderen. Desondanks besloot de gemeente Menterwolde in september 2017 de luidklok door Lachenmeijer te laten restaureren: het was één van de weinige mogelijkheden om dit monument voor het nageslacht te behouden.

Op 1 oktober 2017 werd de luidklok uitgetakeld. De schade van de klok bestond uit een scheurvorming van ca. 230 cm totaal.

De grote luidklok tijdens het uittakelen. De grote scheur is goed zichtbaar.

Het lasproces

Voordat de klok werd gelast, is onderzoek gedaan naar de brons samenstelling. Aan de hand van die samenstelling zijn bronzen lasstaven gegoten om de scheuren door middel van een autogeen lasproces te herstellen. De luidklok werd ten behoeve van dit lasproces vuurvast en goed geïsoleerd opgesteld. Vervolgens werd ze langzaam, met ca 3^0 C per uur, opgewarmd tot ruim 400 ^{0} C. Onder deze temperatuur is de klok gelast. Daarna volgde in ongeveer hetzelfde tempo de afkoeling. Na het afkoelen werd het uitgevoerde laswerk van binnen en van buiten afgewerkt en gecontroleerd of het resultaat naar behoren is. Hierbij werd het klinkend resultaat tegelijkertijd beoordeeld.

De oude lasnaden werden in hun geheel verwijderd.

Omdat de klok scheuren in verschillende posities had, was het noodzakelijk dit opwarm- en afkoelproces meerdere malen te herhalen. Hierbij kwamen nog twee verborgen scheuren van ieder ca. 30 cm aan het licht.

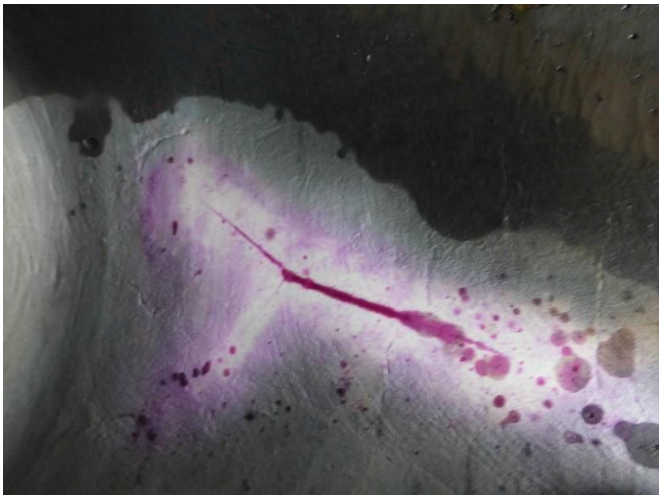

Tijdens het lasproces kwamen nog 2 verborgen scheuren aan het licht.

Oplevering bij de firma Lachenmeijer

Tijdens het bezoek aan firma Lachenmeijer te Nördlingen is het laswerk van binnen en buiten grondig bekeken en gefotografeerd. Voor zover is na te gaan, ziet het laswerk er goed uit. Helaas kon niet worden voorkomen dat er een stukje van de sierrand met tekst verloren is gegaan.

Vervolgens is de klok met een zware klepel meerdere malen aangeslagen. Zo te beoordelen klinkt de klok niet onverdienstelijk met de slagtoon Dis[1]

Het uitvullen van de klepel aanslagplaatsen bleek vanwege de geringe slagschade niet noodzakelijk te zijn. Eveneens kon het oorspronkelijke ingegoten ijzeren klepeloog worden behouden.

Ook is de klok gewogen; haar gewicht werd vastgesteld op 1235 kg.

Tijdens het lasproces werd wel duidelijk dat het gietwerk van Harmen Kellermann niet uitmunt in kwaliteit: het is niet erg strak uitgevoerd en nogal poreus

De grote luidklok na restauratie bij firma Lachenmeijer in 2018

14 april 2018: de gerestaureerde luidklok hangt weer op haar plaats

6. Torenuurwerk, uurslaghamer, zonnewijzer en bekroning met haan

Torenuurwerk en uurslaghamer

Het oude torenuurwerk, geplaatst in één van de bovenste cellen, is ooit geleverd door klokkengieterij van Bergen te Heiligerlee. Het is totaal ontluisterd en er ontbreken nogal wat onderdelen. Het uurwerk moest dan ook buiten gebruik worden gesteld, waardoor er al jaren geen half en heel uurslag meer klonk.

Het oude van Bergen torenuurwerk

Sinds kort is het uurwerk vervangen door een computergestuurd torenuurwerk met een nieuwe wijzerplaat met led verlichting.

Het oude torenuurwerk (links) en het nieuwe torenuurwerk met ledverlichting (rechts, geplaatst op 29-11-2017)

Voor de uurslag is gekozen voor een traditionele uurslaghamer voor hele en halve uren. Deze worden geslagen op de kleinste klok, aangezien de gang waarin de grootste klok hangt te weinig ruimte biedt voor een goed functionerende uurslaghamer.

Zo kan de klokkentoren van Zuidbroek voor het eerst sinds jaren weer een heel en halfuurslag laten horen. (NB: Deze uurslag heeft maar 1 dag gefunctioneerd. Vanwege klachten over de geluidsoverlast van omwonenden werd de uurslag reeds een dag later uitgezet!)

De kleine luidklok met uurslaghamer

Restauratie zonnewijzer en smeedijzeren bekroning met haan

Tijdens de restauratie van de luidklok, is tegelijkertijd de aan de zuidzijde van de toren bevestigde zonnewijzer geheel gerenoveerd, geschilderd en verguld. Ook kon de smeedijzeren bekroning met de al jaren vastzittende haan worden hersteld, geconserveerd en de haan verguld.

De zonnewijzer voor (links) en na de restauratie (rechts), teruggeplaatst op 7-12-2017